

YAVUZ SABUNCU'YA CEVAP

Y. Sabuncu'nun mektubunu, eleştirilerini cevaplandırmaya geçmeden önce bazı noktaları açıklamamın yararı var.

Okurun da mektuptan rahatça çıkarabileceği gibi Y. Sabuncu Doğu Avrupa ülkeleri ve özellikle DDR (Doğu Almanya) hakkında hayli bilgi sahibidir. Gerçi kendisi tevazu göstererek «nispeten bilgi sahibi» olduğunu söylemekte ise de ihtisas konusu DDR olan bir uzmanla karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyiz.

Bu noktaya değinmemizin ilk nedeni Y. Sabuncu'nun ifade tarzının özelliğidir. Görüleceği üzere Y. Sabuncu bilinen suçlama kelimelerini kullanmamaktadır. Politik polemiklerin o sert suçlama sıfatlarıyla dolu havasına alışık olan okura hayli yumuşak bir eleştirinin yapılmış olduğu izlenimini verebilmektedir. Oysa yazarın bilim adamı kimliği hatırlanır ve yazısında **Birikim'e** «eksik ve yanlış bilgilere dayanmak» «tek yönlü verilerden hareket etmek» kolay yargılara, yargılamalara başvurmak ve önyargılı olmak gibi bilimsel düzeyin en ağır denebilecek suçlama sıfatlarını layık gördüğü gözönüne getirilirse, söz konusu eleştirilerin hiç de yumuşak ve sıradan olmadığı teslim edilecektir.

Yazarın bilim adamı kimliğine değinmemizin ikinci nedeni, bilimsel iddialarda bulunmanın kuralları konusunun bu yazıda tartışılacağı önemden ötürüdür. Y. Sabuncu bir bilim adamı olarak bu kuralları yalnız bilen değil, öğreten durumundadır.

Ve kendisinin şüphesiz çok iyi bildiği gibi bir iddia (yargı) ile dayandığı kanıtlar arasında uyum olmalıdır. Belli kanıtlarla belli bir iddia doğrulanabilir. Ama kanıtın doğruluğu, onun her tür iddia için kullanılmasını mazur göstermez. Neyin neyi kanıtlandığı, hangi kanıtın hangi tür iddialarda bulunma hakkı verdi-

ği konusunda, özellikle bilim adamları çok titiz olmak zorundadırlar.

Ne yazık ki Y. Sabuncu, bu bilimsel tutuma aykırı bir tutum içindedir. Şöyle ki:

Y. Sabuncu, DDR ile ilgili tanıtma yazısında bazı bilgi ve verilerin eksik ve yanlış olduğunu söylemektedir. Söyledikleri doğrudur. Gerçekten de tanıtma yazısında Honocker'ın 1971'de SED başkanlığına W. Ulbricht'in ölümünden sonra geçtiği yolunda ifadeler var. Doğrusu Y. Sabuncu'nun dediği gibidir. W. Ulbricht, gerçi 1971'de partinin en etkin kişisi olma konumundan uzaklaşmış ama 1973'e kadar Devlet Konseyi Başkanı sıfatıyla yaşamış ve o tarihte ölmüştür. 1971'de partinin en etkin kişisi konumuna geçen Honocker ise, W. Ulbricht gibi parti başkanı makamında değil, M.K. 1'inci sekreterliği makamındadır.

Yazıdaki ikinci yanlış W. Lemberz ile ilgilidir. Burada da Y. Sabuncu'nun dediği doğrudur. Gerçekten de W. Lemberz'in 1978 yılı başında Etyopya'ya giderken Libya üstünde geçirdiği bir kazada ölmüş olduğu sehven atılarak ismi halen yaşayan SED içindeki muhalefet mensupları arasında sayılmıştır.

Tanıtma yazısında Y. Sabuncu'nun işaret edip doğrularını yazdığı eksik ve yanlış bilgiler bunlar.

Birikim gibi bilgi aktarımında özellikle titiz olmaya çalışan bir dergide olmaması gerekli bu hataları gösterdiği için Y. Sabuncu'ya teşekkür ediyor, okurlarımızdan özür diliyoruz.

Eğer Y. Sabuncu «yazıda yanlış, eksik bilgiler vardır» demekle yetinse, «dikkatsizlik»le suçlansa bir diyeceğimiz olmazdı. Ama ne var ki o, «yazı eksik ve yanlış bilgilere dayanmakta» demektedir.

Bir yazıda eksik ve yanlış bilgilerin olduğu iddiası ile, bir yazının eksik ve yanlış bilgilere da-

yandığı iddiası arasında nitelik farkı vardır. W. Ulbricht ve Lemberz'in ölüm tarihleri ve Honocker'ın resmi ünvanına ilişkin bilgilerin, bu yazının dayanak bilgileri olmadığını, yazının bu bilgilerden kalkılarak geliştirilmediğini Y. Sabuncu bilmiyor, takdir edemiyor olamaz. O halde ciddi bir bilimsel kimlik sahibi olarak o, nasıl olur da gayet kolaylıkla «yazı yanlış ve eksik bilgilere dayanmakta» yargısını yapıpıstrabilir?

Ulbricht'in ölüm tarihi ve Honocker'ın makamına ilişkin bilgi, 1971'de SED içinde meydana gelen yönetim değişikliği ve bunu izleyen ekonomi politikasındaki değişim olayının, bu asil bilginin yanında tall, ek bir bilgidir. Bu ek bilgide yapılan yanlışlık, asil bilgilyi zedelemmez. Aynı şekilde, halen SED yönetimi içinde muhalif bir ekibin bulunduğu yolundaki bilgi asıldır. W. Lemberz'in bu ekibe dahil olması ve şimdi ölmüş olması bu asil bilginin yanında tall önemdedir. Bu tall bilgide yapılan hata, asil bilgilyi zedelemez.

Y. Sabuncu bu nüansları belirtmemekle yapılan dikkatsizlikten dolayı «**Birikim** yazarı iyi bir Spiegel okuru değil» diye ince ince alay etme hakkını kendinde bulabilir belki. Ama bu nüans yanlışlıklardan dolayı «yazı yanlış bilgilere dayanmakta»dır hükümünü vermenin kendisine yakışıp yakışmadığını da düşünmelidir.

Geçerken bir noktaya daha değinmek gerekir. Tanıtma yazısında 1971'deki 8'inci Kongre'den sonra SED'in «ekonomik liberalleşme» politikasına geçtiği söylenmekteydi. Bununla kastedilen, —orada da açıklandığı üzere— tüketim mallarında daha önce görülmeyen bir çeşitliliğin sağlanması, kitlesel ve bireysel tüketim imkanlarının artırılmasıydı. Yani kavram üretimin örgütlenmesine ilişkin değildi. Bu anlamda da kullanılabılır.

ama yazıda açıkça ne kastedildiği ifade edilmekteydi. Bu bakımdan Y. Sabuncu'nun, mektubunda, 1971 sonrasında ekonominin daha merkezî biçimde örgütlenmesine gidildiğini belirterek «durumun **Birikim** yazarının söylediğinin tam tersi» olduğunu öne sürmesi gereksiz, anlamsızdır.

Y. Sabuncu'nun «yazının eksik ve yanlış bilgilere dayandığı» yolundaki iddiasını desteklemek için kullandığı öteki iddiası da «kullanılan verilerin tek yönlü olduğunu». Y. Sabuncu tanıtma yazısında Spiegel'in hemen hemen tek kaynak olarak kullanıldığını ileri sürüyor. Bununla da kalmıyor ve «ünlü anti-komünist dergi **Spiegel**'e dayanarak» (abc) DDR hakkında yapılan yorumlar nesnel eleştirilmiyor. Bu da sonirim **Birikim**'de giderek güçlenen bir eğilim diyor.

Görülebileceği üzere son derece ciddi ve ağır bir iddia vardır ortada. Mektubunun başında «doğca eleştirilerde bulunacağını» söyleyen Y. Sabuncu, mektubunu yukarıya aldığımız hüküm cümleleri ile bitirirken herhalde bir «doğca» yazdığı kanısında değildir. Bir anti-komünist dergiyi **dayanarak yorum yapma eğilimi giderek güçlenen bir Birikim**, Y. Sabuncu gibi birisi için dost sıfatına layık görülmemektedir.

Y. Sabuncu'nun düşmanlarımızı aratmayan bir dost olduğunu görüyoruz.

Bu dostumuzun iddialarına cevap vermek için bazı ön açıklamalar yapmak gerekiyor.

Birikim'in çıktısından bu yana özellikle vurgulayıp açıklamaya çalıştığımız konu, sosyalist ve kapitalist toplumların nitelikçe farklı toplumlardır. Sosyalist toplum kapitalist toplumdaki nitelikçe farklı ve üstün bir toplumdur. Sosyalizme geçiş süreci bu niteliksel farklılığın giderek belirginleştiği bir süreçtir. «Toplum, insanlararası ilişkilerden başka bir şey olmadığına göre» (Marx) sosyalist ve kapitalist toplumlar arasındaki niteliksel fark da bu ilişkilerde, bunlara tekabül eden kurumsal yapıda tespit edilecektir.

Dolayısıyla bir faaliyet için birbiriyle ilişkili kuran insanların bu ilişki içindeki yer alış biçimleri, üstlendikleri işlevler, bu işlevlerin eşitliği, farklılığı, kapsamı v.b. ölçütler kullanılarak söz konusu nitelik tespit edilir. Marksizm bunu «üretim ilişkileri» olarak tanımlar.

Görülebileceği üzere bu «işlem» yapılırken, ele alınan toplumun ürettiği ürünlerin miktarı, artış hızı ve bunun toplumdaki paylaşımı dikkate alınmamaktadır. Önemli oldukları için değil, toplumun niteliğini tespit sorununa ışık tutmadıkları için. Bilimsel soyutlama, üretim, paylaşım ve tüketim ilişkileri, incelenenin bu ilk ve temel evresinde dışta bırakmayı gerektirir.

Birikim'in Türkiye Sosyalist hareketinin genel alanı içinde hemen hemen tek başına temsil ettiği yaklaşım en özet biçimde bu. Biz yalnızca bu yaklaşımın Marksist nitelikte olacağını savunduk ve yıllardan beri büyük tartışmalara, ayrıntılara konu olan «günümüz sosyalist ülkelerindeki siyasal-toplumsal yapının niteliği» sorununa bu yaklaşım doğrultusunda cevap aradık. Ve görüşümüzü, «yorumumuzu çok önceden beri ifade etmiş bulunmaktayız.

Birikim okurlarının gayet iyi bildiği üzere, sözkonusu toplumlardaki **üretim ilişkilerinden** yola çıkan **Birikim**, bu toplumlara karakterize eden üretim ilişkilerinin kapitalist toplumu karakterize eden üretim ilişkilerinden nitelikçe farklı olmadığı açık olduğundan hareket ederek bu toplumlara sosyalist denilemeyeceği görüşüne doğal olarak varmıştır.

Şüphesiz aksi kanıda olanlar vardır ve büyük çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Onlara göre öncelikle **Birikim**'in yaptığı «üretim ilişkileri» tanımı yanlıştır. Üretim ilişkisi insanların üretim araçları üzerindeki mülkiyet haklarını ifade eder. «Reel sosyalist» ülkelerde üretim araçları üzerinde özel mülkiyet geniş ölçüde yok olduğuna göre, bu ülkelerdeki üretim ilişkileri kapitalist toplumlardan nitelikçe farklı sayılmalıdır derler.

Dolayısıyla da «reel-sosyalist toplumlar üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin azlığı oranında sosyalisttirler sonucuna varılır. Özel mülkiyetin azalması, sosyalizmin gelişmesine denk düşer.

Biz bu yaklaşımı Marksizm dışı buluyor ve Ekonomist diye niteliyoruz.

Ve belirtmek gerekir ki, sosyalist toplumun bir önceki paragrafta özetlenen biçimde kavranılması konusunda Ekonomist «Marksistler» ile sosyalizm karşıtları her türlü fikir birliği içinde değildir. «Ünlü anti-komünist dergi **Spiegel**'in yaptığı, «sosyalist toplum» tanımı ile bir Ekonomist «Marksist»in yaptığı tanım arasında hiçbir fark yoktur. İlki bu «sosyalist toplum»a karşıdır, öteki taraftardır.

Birikim'in bu tanıma temelden karşı olduğunu yeniden belirtmek gereksiz. Biz Türkiye Sosyalist hareketine egemen Ekonomist anlayışın çeşitli nüanslarının giderek daha da öfkeli biçimde karşı çıktıkları bir «sosyalist toplum» tanımını savunuyoruz.

Sosyalizm anlayışlarımız farklı olduğu için, bu anlayışın temelindeki dünya görüşlerimiz, yöntemlerimiz farklı olduğu için, hemen her konuda ayrışmışız var. Aynı Marksist sıfatını taşıdığımız halde, benzer sonuçlara varsak bile, yaklaşımlarımız temelden farklı olduğundan, ayrı ölçütler kullandığımızdan dolayı, belirli bir durumu, olayı çözümlerken olgu tespitlerini farklı yapıyor, ayrı ölçütleri öncelik ve önem taniyor, bunlar arasındaki bağlantıları farklı biçimde kuruyoruz.

Nitekim bu durum «Doğu Avrupa ülkelerinde» ve daha genel olarak tüm «sosyalist» ülkelerdeki siyasal-toplumsal yapının incelenmesi konusunda kendini açık biçimde gösteriyor.

«Doğu Avrupa ülkeleri»ndeki yapıyı eleştirenlerin —ki anlayışımız kadariyle Y. Sabuncu da bu «eğilime» dahil— çoğunluğunda yok olduğuna göre, bu ülkelerdeki üretim ilişkileri kapitalist toplumlardan nitelikçe farklı sayılmalıdır derler.

lerini bir yana bırakarak, söz konusu eleştirici eğilimlerin büyük çoğunluğu, bu ülkeleri ele alırken, «üretim ilişkileri» konusundan yola çıkma gereğini duymuyorlar, çünkü az önce belirttiğimiz gibi, bu ilişkilerin «sosyalist olduğunu» kabul ediyorlar. Şimdi Y. Sabuncu ile söyleşimize başlayabiliriz. Sabuncu bizim öncelikle bu varsayımına katılmadığımızı, **Birikim**'in bu ülkeler ve özel olarak «DDR hakkındaki yorumunun» bu noktaya dayandığını bilecek kadar **Birikim**'den haberdardır. Kendisi bu görüşü karşı olabilir, ama bu noktanın belirleyici önemini bilmemesi düşünülmez. O halde «DDR hakkında **Spiegel**'e dayanarak yorum yapmak» iddiası nedir? Kilmeleri ne anlama geldiğini düşünmeden kullanmak mı bu? Eğer neden bu ise Y. Sabuncu **Birikim**'in yazdıklarına karşı dediği dikkati —ki bunu kolayca yargılara düşmesine kaydıyla sürdürmesine yalnızca seviniriz— kend yazdıklarına karşı da göstermelidir.

Birikim'in Doğu Avrupa ülkeleri hakkındaki «yorumunun» bu ayırdedici özelliği, dayanağı, şimdi daha önem kazanıyor. Çünkü şimdi konumuz, Y. Sabuncu'nun epeyce «kullandığı» **Spiegel** konusudur.

Batı Almanya'nın ünlü anti-komünist dergisi **Spiegel**, 1978 başındaki üç sayısında Doğu Almanya'yı konu alan yazılar yayımladı.

Doğu Almanya tanıtma yazımız hazırlanırken bu yazılar da elimizdeydi. Yazılarda Doğu ve Batı Alman ekonomilerinin karşılaştırılan, bu ülkeler arasında özellikle önem verilerle sürdürülen «yarışma»ya ilişkin bazı istatistik ve değerlendirmeler vardı.

Bunlardan bir kısmını tanıtma yazısında aktarılan önemli bir sakınca görmemiştik. Batı ve Doğu Alman ekonomilerinin kapasitesi, gelişme hızı, tüketim düzeyi, v.b. konularda bize fazlasıyla yadırgatıcı gelmeyen, genel bir rakkama dayalı izlenim vermeye yarayan şeylerdir bunlar. Gerçi Y. Sabuncu, bu rakkamların yanlış olabileceğini, bunlara ilişkin daha değişik de-

ğerlendirmelerin de yapılabileceğini makul gerekçelerle ileri sürmekteydi; ve belirtelim ki haklıdır. Yine de bu rakkamları vermek önemli bir yanlışlık yapmışımız kanısında değiliz. Çünkü tanıtma yazısının ana fikri ile bu rakkamların, istatistiklerin doğrudan bağı yoktu.

Oysa gerek anti-komünist **Spiegel**, gerekse herhangi bir reel-sosyalist için «yarışma»ya değgin veriler merkezî önemdedir. Kimin «önde» olduğunu gösteren karşılaştırmalı rakkamlar, istatistikler, bunlar arasındaki mücadelenin başlıca ideolojik silahlarıdır.

Birikim, başından beri, bir sosyalist toplumun kapitalist toplum ile aynı ölçütler planında karşılaştırılmasının ayrırlılığını vurgulamıştır. Sosyalist bir toplumun, bu niteliğiyle uyarılı «başarı» ölçütleri vardır ve bu ölçütler, kapitalizmin ideolojileri tarafından tek geçerli bilimsel ölçütlermiş gibi sunulan üretim, tüketim miktarları ile ilgili ölçütlerden nitelikçe, bağlamları itibarıyla farklıdır. Bu şüphesiz sosyalist toplumun üretim artışını önemsemeyeceği, «kitlese refah»la ilgileneceği anlamına gelmez. Bazıları **Birikim**'in sosyalist toplumun ayırdedici özelliklerine ilişkin vurgulamalarından böyle bir anlam çıkarıyor olabilirler. Ama **Birikim**'i asgarî dürüstlikle, dikkatle okuyan kişiler, bu düşük demagojiyi yadsıyacaklardır. **Bizim vurguladığımız nokta, sosyalist toplumda üretim ilişkilerinin, buna tekabül eden işbölümü sisteminin kapitalist toplumdaki nitelikçe farklı olması zorunludur.** Eğer bu gerçekleştirilebilir, insanlar arasındaki kapitalist işbölümünün belirlediği işlev ayrımları aşılır ve insanların giderek artan ve bu doğrultuda giderek eşleşen işlevlere sahip olarak, tüm toplumsal faaliyetlere katılımı süreci başlatılıp geliştirilebilirse, buna elveren örgütsel yapılar kurulursa, kesin ve dönümlü biçimde sosyalizme geçiliyordur artık. Bu temelin varlığında, hem kapitalist toplumun geliştiğince daha derinleşen, her düzeydeki sorunlarının gerçek çözüm platformu oluşturul-

muş olur ve hem de bireylerinin tüm üretici yeteneklerini fiilen seferber edebilen bu temel sayesinde, kapitalizmin ulaşmayı bile düşünemediği engin bir toplumsal üretim ve refahın ufukları açılır.

Sosyalist toplumun nitelikçe üstün ve değişik bir üretim ilişkileri «sistemi» olduğu noktasını bunun için vurguluyoruz. Ve bu yüzden kapitalizm ile aynı üretim ilişkilerini, aynı işbölümü mantığını paylaşan reel-sosyalistlerin «yarışmada» hangi durumda oldukları sorusu ile ilgilenmiyoruz. Önde de olabilirler, geride de. Verdikleri rakkamlara kapitalist toplumdaki daha çok ürettiklerini, daha çok tükettiklerini kanıtlayabilirler. Ama bu kanıtlamalarıyla yalnız daha çok üretim tükettiklerini anlatmış olurlar. Sosyalist olduklarını anlatmış olmazlar.

Bir toplumun sosyalist olmadığı, bu temel tespit için, üreticilerinin miktarı, bunun bir kapitalist ülkeden fazla veya eksik oluşu, tüketim düzeyleri v.b. göstergeler değil, üreticilerinin nispetli ürettiklerini, insanların bu süreçte hangi işlevleri üstlenerek yer aldıkları, bu işlevler planında kurulan ilişkilerle bakılır. İlk ve temel tespit burada yapılır.

Biz bu tespiti «Doğu Avrupa Komünizmi» özel sayısından çok önce yaptık ve bu ülkelerin sosyalist değil, ondan nitelikçe farklı «reel-sosyalist» bir toplum türü olduğunu söyledik.

Reel-sosyalizm ile kapitalizm aynı üretim ilişkileri temelinde yüksellerler, aynı üretim biçiminin iki değişik örgütlenme «modelleri»dir. Şüphesiz bu ülkelerde şimdi reel-sosyalizme varmış olan hareketlerin amacı, bu üretim biçimini değiştirmek, süreç içinde komünist topluma varıracak üretim ilişkileri değişimini gerçekleştirmektir. **Birikim**'in daha önceki sayılarında geniş ölçüde anlatılan —ve şu anda yeniden üzerinde duramayacağımız— nedenlerden dolayı bu amaç gerçekleştirilemediği gibi, son yıllarda ortaya atılan «reel-sosyalizm» kavramı ile, bu amaçla varmanın imkânsızlığı da resmen ilan edilmiş oldu.

«Doğu Avrupa Komünizmi» özel sayısında yer alan tanıtma yazıları bu tesbitin doğal ürünü olan şu ana fikrin doğrultusunda dır. Kapitalizmle aynı üretim biçimi temelinde birleşen reel-sosyalizm, bu temel ortaklıktan dolayı, kapitalizmin karşılaştığı, «ürettiği» sorunların ayrıntılarıyla yüzyüzedir. Kapitalist toplumlarda ortaya çıkan sorunları, —devlet mülkiyetinin temel alınmasının ürünü olan kendi değişik organizasyonunun neden olduğu biçimsel farklılıklar içinde— yaşamaktadırlar. Nasıl bir kapitalist toplumda üretimin artışı, tüketim düzeyinin yükselişi onun temel çelişkilerinden doğan sorunları ortadan kaldırmaz ve bu artışlar ancak gecici sürelerde temel sorunların «örtülmesini» sağlayabilirler; tıpkı bunun gibi, reel-sosyalist toplumlarda da üretim, tüketim artışı, ne bu sorunları giderecek ne de bu düzenlerin ideologlarının iddia ettiği gibi, «sosyalizm» varılmasını sağlayacaktır.

Tersine, bu üretim-tüketim pompalaması, kapitalist ülkelerde bu platformda girişilen «yarışma», sözcüğüne reel-sosyalist toplumların giderek kapitalist toplumlarda geçerli ideolojilere, değer yargılarına açılması zorunu ilacaaktır. Nitekim özellikle son yılların olayları bunu gayet açık biçimde göstermektedir. Ve tanıtma yazılarında kısmen verilen örnekler eşliğinde işlenen bir konu da bu idi.

Bu örneklerle eşdeğer ve şüphesiz daha da önemli ve öğretici olan olgular, reel-sosyalist ülke yönetimlerinin tutumlarına ilişkin olanlardır. Tanıtma yazılarında reel-sosyalist ülkelerin yakın dönem tarihlerinin ekonomik-siyasal gelişmeleri bu bağlamda anlatılmak istenilen şey açıktı. Görülmektedir ki, reel-sosyalist yönetimlerin ülkelerindeki sorunları kavrayış biçimleri, bu sorunlara getirdikleri önlemlerin mantığı, herhangi bir kapitalist ülke devlet yöneticilerinininkinden farklı değildir. Toplumsal huzursuzluklara, sorunlara ekonomik önlemlerle —huzursuz kesimlerin tüketim düzeylerini yükseltmekle— çare

bulmak peşindedirler. Ve bu, onları, kapitalist toplumlarda çoktandır yürürlükte olan «tüketim ideolojisi»ni yerleştirme çabalarıyla aynı noktaya getirmektedir. Toplumdaki huzursuzlukları, muhalefetleri yerinde ekonomik önlemlerle, o olmazsa veya buna imkân bulunmazsa sert askeri-polisiye önlemlerle bastırarak, böylece «düzeni korumak», bu ana yöntem, ortakça paylaşılmaktadır.

Doğu Avrupa Komünizmi özel sayısında yer alan tanıtma yazılarının amacı, ana fikri buydu. Polonya ve DDR'in yakın tarihlerindeki ekonomik-siyasal gelişmeler özetle anlatılırken, bu ülkeleri yöneten partilerin olaylar karşısında aldıkları tavırlar, uyguladıkları politikaların yukarıda anlatılan nitelikte olduğu belirtilmeye çalışılmış ve bu tutumun ilk çelişkileri sergilenmek istenmiştir.

Dolayısıyla bu ana fikir açısından örneğin DDR'in «yarışma»daki durumuna değgin ekonomik bilgiler tall önemdeydi. Bu bilgiler Y. Sabuncu'nun da doğruluğunu onayladığı kaynaklardan alınmış olsaydı ve diyelim DDR'in «önde» olduğunu veya yakında öne geçeceğini kanıtlayıcı olsalardı da böyleydi bu. Çünkü bir Marksist Sosyalist olarak «yarışma»nın sosyalizme götürmediğini, tersine buna elveren öğeleri hızla tahrir ettiğini söylüyoruz. Ve bu yüzden de «yarışma»yı sosyalizm adına meşrulaştırmanın mantığı, yarışmanın kendisini temelden yadsıyorduz.

Tanıtma yazılarının bu ana fikrini kavrayacak düzeyde olan Y. Sabuncu «yarışma»ya değgin verdiğimiz rakamların tartışılabilirliğini kanıt göstererek, sırf buna dayanarak **Birikim**'in tüm yazdıkları üzerine çok ağır bir iddiada bulunabiliyor: «Ünli anti-komünist dergi **Spiegel**'e dayanarak DDR hakkında yorum yapmakla niteliyor **Birikim**'i.

Yalnızca hangi kanıtlarla hangi iddialara bulunacağını bilmemek mi? Bilimsel uğraş içinde olanlar için ayabın ötesinde sayılması gereken vahim bir eksiklik mi?

Y. Sabuncu yukarıdaki iddiasını sırf bu tanıtma yazısıyla, sırf bu özel sayıyla sınırlamıyor. «**Spiegel**'e dayanarak yorum yapmak» iddiasında bulunduğu pasaj şöyle: «...Ünli anti-komünist dergi **Spiegel**'e dayanarak DDR hakkında yapılan yorumlar nesnel eleştiri sayılmaz. Bu da sanırım **Birikim**'de giderek güçlenen bir eğilim...»

Bay Y. Sabuncu, **Birikim**'de «giderek güçlenen eğilim»in ne olduğunu açık seçik söylemiyor. Ama arif olanlar anlaşıyor diyor.

Açık seçik söylemiyor, çünkü o zaman «nesnellik»i yitirir. Reel-sosyalizmi eleştiriyor diye **Birikim**'i anti-komünistlikle suçlayan ÇKP ve SBKP takipçilerinin konumuna düşebilir. O zaman Bay Y. Sabuncu için «nesnel değil», «politik tavrı aldı» diyebilirler. Bu nedenle Bay Sabuncu, ağırbaşlı ve «seviyeli» bir eda ile, **Birikim**'de anti-komünist dergilere dayanarak yorum yapmak eğiliminin giderek güçlendiğini söyler.

Fakat kendisinin DDR yanlısı reel-sosyalizm savunucusu sanılmaması da gerekir. «Nesnellik» böyle bir tehlikeye uğraması için de Y. Sabuncu gereken önlemleri almıştır. Reel-sosyalizm eleştiricisi **Birikim**'e «dostça» seslendiğini söyleyip reel-sosyalist yönetimlerin muhalif akımlarına karşı tutumunu «haksız» bulduğunu ifade ederek yapar bunu. Hatta daha da ileri gider. Reel-sosyalist yönetimlerin ekonomik düzenlemelerinin «sistem teorisi ve kibernetikten kaynaklanan bir yaklaşım»ın ürünü olduğunu belirtir. Konu ile ilgilenen herkesin kabul ettiği gibi, bu yaklaşım insanları birer robot, birer üretim makinesi gibi kabul eder ve bu yüzden de insanlık dışı olarak nitelenir. «Sistem teorisi ve kibernetikten kaynaklanan yaklaşım»dan söz ederek Y. Sabuncu bu noktayı ima eder. **Birikim**'in özellikle önem verdiği bir noktadır bu. Ve böylece Y. Sabuncu «reel-sosyalizm»in ne olduğunu farkında olduğunu yine arif olan anlaşıyor diyor. Bu arif olanın üslubu içinde belirtilmiş olur.

Şiş de kabap da kurtulmuş, mukaddes «nesnellik» korunmuştur.

Ama Y. Sabuncu yalnızca «nesnellik»i korumak peşinde değildir. O aynı zamanda «nesnel yaklaşım» politik yaklaşımlar üstünde bir yaklaşım olduğunu da «anlayana» göstermek istemektedir. Nesnel yaklaşımıyla Y. Sabuncu, bir ucunda reel-sosyalizmin, öteki ucunda da **Birikim** gibi reel-sosyalizm eleştiricilerinin yer aldığı «politik yaklaşım»ların üstündedir. Bu politik yaklaşımlar «kolaycı yargılar»da bulunmakta, «onyargı»lardan hareket etmektedirler. Oysa «nesnellik» böyle midir?

Örneğin Y. Sabuncu, **Birikim**'in DDR hakkındaki tanıtma yazısını topluca değerlendirdiği yerde «... **Spiegel**'in 1978 yılı ilk üç sayısını yazıyor (**Birikim** yazarı kastediliyor) Alman Demokratik Cumhuriyeti hakkında **bilgi sahibi olmasına yetmiştir**» (abc) derken, ne kadar «nesnel»dir, ne kadar «kolay yargılardan uzak»tır ve ne kadar «öçülü», ne kadar «mütevazıdır».

Üç dergi sayısını okumak «bilgi sahibi olmasına yetmiştir». İşte «kolay yargılardan kaçınma tavsiyesinde bulunan birinin» cümlesi. Bay Y. Sabuncu bu yargı cümlesiyle ithar etmektedir. Ve «eğer birileri kalkıp dipden doruğa «nesnellik», yoğun «araştırma» ve «öçülü» tüten bu cümlelerin bir Karakuşu fetva ya pek benzediğini, gülmünç kendini beğenmişlik eseri olup, silik bir karacalma gayretini yansıttığını» söylerse alırmamalıdır.

«Nesnel» Y. Sabuncu, **Birikim**'e yönelttiği bir başka «eleştiri»sinde söyledikleriyle bu anlamlı, ilginç tutumun bir örneğini daha veriyor:

«... Bu ülkelerdeki (Doğu Avrupa ülkeleri) görüşlerin tornada çıkışcasına hep aynı olduğunu ve Stalin ya da Kruşçev'den beri hiç değişmemiş olduğunu peşinen —yani araştırmadan— kabullenmek de pek bilimsel bir yaklaşım değil...»

Demek ki, **Birikim** Doğu Avrupa ülkelerindeki görüşlerin tornadan çıkışcasına hep aynı ol-

duğunu», «hiç değişmediğini» iddia ediyormuş. «Araştırmadan», «peşinen» kabul ediyormuş bunu **Birikim**.

Birikim'i takip eden, bırakın tüm sayılarını, sırf bu Doğu Avrupa Komünizmi özel sayısını okumuş olan okurlar, bu cümlesinden sonra «eğer Bay Y. Sabuncu'nun «pek bilimsel» olduğuna hepten inanmazlarsa, doğrusu çok «ayıp etmiş» olacaklardır.

Gülmünç olmaktan çekinmemek de bir cesaret türüdür. Bay Y. Sabuncu, bu cesaretiler parlak örneklerini cömertlikle sunuyor bize.

Fakat gülmünçme ile geçtilerilmeyecek bir eda, sakat bir şüphecilik, bilinmezlik ve benmerkezçiliğin karışımından oluşmuş bir yaklaşım var burada.

Çünkü Y. Sabuncu'nun az önce aktardığımız cümlesine dikkat edilirse orada «araştırmakla», keyfi, peşin hükümlerle yetinmekle itham edildiğimiz görülecektir.

Bu çok ağır bir ithamdır. Sabuncu, bizim özellikle Türkiye gibi konunun çok sıcak ve önemli bir tartışma konusu olduğu bir ortamda, Doğu Avrupa ülkeleri ve genelde tüm reel-sosyalist ülkeler hakkında yazılar yayınlanırken «araştırma» yapmadığımızı nasıl öne sürebiliriz? Böyle bir şeyi aklı alabiliriz mi?

Anlaşılan almış. Nedeni de herhalde şu. Bay Sabuncu bizim konu hakkında bir miktar araştırma yaptığımızı, bazı belge ve kitapları okumuş olabileceğimizi belki kabul eder. Ama belirttiğimiz üzere kendileri D. Avrupa konusunda «uzman»dır. Şimdi otursalar D. Avrupa konusunda çalışmalar yapmış kişilerin sırt adlarını sıralamaya kalkışsalar birkaç sayfa doldururlar. Hal böyleyken, özel olarak bu konunun uzmanı olmadığını ve Stalin ya da Kruşçev'den beri hiç değişmemiş olduğunu peşinen —yani araştırmadan— kabullenmek de pek bilimsel bir yaklaşım değil...»

Demek ki, **Birikim** Doğu Avrupa ülkelerindeki görüşlerin tornadan çıkışcasına hep aynı ol-

İkinci yargıya —**Birikim**'in pe-

şin yargılılığına— ise buradan kolayca varılır: Kendileri gibi «uzmanlar»la rafra dolusu kitap ve belgeyi okumuş, araştırmış olmalarına karşın bu konuda henüz «yargı»lara, kararlara varmamışken; bu noktada doğrudur ama şunu da gözardı etmemeli yolu düşünceler içindeleken, kendileri kadar «araştırma yapmamış» birileri kalkıp, yargılar, kararlar içeren yazılar yayınlarsa, bu kararlar sözcüğüne «araştırma azlığından» dolayı yanlış olmalıdır, peşin yargı sayılmıdır.

Giderek daralan ve birbirinden koparılan konularda uzmanlaşma doğrultusunda yürütülen bilimsel çalışmaların altındaki mantığı, uzmanlaşmayı kaçınılmaz ve doğal bir gereklilik olarak sunan bilim anlayışının kendisini eleştirmek gerekir burada. Çünkü Y. Sabuncu'nun yukarıdaki gibi olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz düşüncesiz biçimi bundan kaynaklanıyor.

Fakat Y. Sabuncu Marksist bilimsel anlayışın, yöntemin bilgisine sahip olarak, bu «uzmanlaşma» doğrultusunda ilerletilen bilimin eleştiri nedenlerini kavramak ve en azından yukarıdaki türden bir uzman tavrına kapılmak durumunda olmamalıdır.

Hattâ bu uzman tavrına kapılmış olsa bile, üzerindeki durduğumuz iddiaları ileri süremeyeceğini, eleştiri yaparsa bile bu tür eleştiri yapamayacağını; çünkü bu eleştirinin yalnızca yanlış ve keyfi olmakla kalmayıp asıl olarak kendisinin sorunu kavramamış olduğunu açığı karacacağına görmüş olmalıdır.

Y. Sabuncu gerçekten de sorunun ne olduğunu kavramamıştır.

İkin **Birikim**'i; «araştırma yapmama»la itham edişinin gerekçelerine bakalım.

Y. Sabuncu, özel sayıda «Doğu Avrupa'daki görüşlerin SSCB'deki anlayışla aynı olduğu» varsayımından hareket ettirdiğini ve bunun «tam doğru» olmadığını söylüyor. «Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasal düşüncenin tamamen tekdüze olmadığı kanısındayım» diye ihtiyatlı

bir ifade kullanmaına gerek yok Y. Sabuncu'nun. Kesindir demelidir, çünkü SSCB ve Doğu Avrupa alanında siyasal düşüncenin tekdüze olduğunu iddia etmek saçma olur.

Birlik'in Doğu Avrupa ve SSCB'deki siyasal-toplumsal yapılı incelediği yazılarında, yalnızca Stalin veya Kruşçev'in adının geçtiği bir «reel-sosyalist» anlayışın eleştiririsin yapıldığını, başka kişilerden pek söz edilmediğini kanıt göstererek Y. Sabuncu, eğer Birlik'in «Doğu Avrupa ülkelerinde siyasal düşüncenin tekdüze olduğunu varsaydığı» sonucunu çıkarılmışsa en hafif deyimle «hata etmiştir».

Söz konusu teorik yazılarda ele alınan «reel-sosyalist anlayış»tır. Onun tüm «türevlerinde», birbirinden görece farklı yorumlarında ortak ve temel olan kabuller sistemi ele alınmakta ve eleştirilmektedir. Doğu Avrupa ülkelerinde ve genelde tüm Uluslararası Sosyalist Hareket içinde birbirinden görece farklı, hatta çoğu kez birbirine çatışan çeşitli «reel-sosyalist görüşler» şüphesiz vardır. Ancak bunların hepsi belli temel noktalarda birleşmektedirler. Y. Sabuncu bizim bu temel birleşme noktalarını göstererek hepsini aynı bir «reel-sosyalist anlayış» başlığı altında toplamamıza ve bu çeşitli reel-sosyalist görüşlerin ortak temelli eleştirmeye katılmayabilir. Ama yapılan işlemin, usul olarak yanlışlığını ileri süremez. Çünkü nasıl, örneğin felsefede, bir dizi birbirinden farklı görüş, sistem varken, bunların belli bir bölümünü—felsefenin temel sorunlarına aynı cevabı vermiş olanları—aynı bir «diyelim—idealizm», «idealist anlayış» adı altında toparlayabiliyorsak, bunun bilimsel bir yaklaşım olduğunu kabul ediyor ve «idealizmi» eleştiren birini «realist düşüncenin tekdüze olduğunu» varsaymakla suçlamıyorsak; yukarıda yapılan işlemle de gerekli ve bilimsel bir işlem olarak kabul etmeli ve bu yapıldı diye böyle gayri ciddi bir suçlamada bulunmamalıyız. Eleştirilecek, suçlanacak işek «reel-sosyalist anlayışın» çe-

şitli biçimlerinin temelinde olan kabulleri gerçekten doğru tesbit edip etmediğimiz, bunların yanlışlığını gösteriş biçim ve gerçeklerimiz ele alınarak yarıncımlı bu.

Birlikim, Doğu Avrupa ülkeleri ve SSCB de —ÇHC'yı de rahatça ekleyebiliriz buraya— yöneltici partilere egemen olan anlayışın aynı olduğunu öne sürmektedir.

Ve bunu çeşitli telif yazılarında anlatmakta, açıklamaya çalışmaktadır. Ama hiç bir zaman bu ülkelerde reel-sosyalist anlayışın aynı biçiminin savunulduğunu, tek düze görüşlerin ileri sürülüp, uygulandığını ileri sürmemiştir.

Birlikim de reel-sosyalist anlayışın eleştirisi yapılırken asıl olarak Stalin'den ve Kruşçev'den sözedildiği, bir dizi başka reel-sosyalist görüş sahiplerinin ismi geçmediği doğrudur. Ama eğer anlatabilmişsek bunun nedeni Stalin'den ve Kruşçev'den farklı görüşler ileri sürülenler olmadığını, onlardan beri siyasal düşüncenin «hic değişmemiş» olduğunu, peşinen kabul etmiş olmamızdır. Veya bu nedenle, Bay Sabuncu'nun iddia ettiği, gibi «araştırma yapmamış olduğumuz için» bunların farkında bile olmadığımızı değiştirir. Stalin'den reel-sosyalizm anlamına adicisi ve «sosyalizmin temellerinin inşası» evresinin toplu ekonomik-politik yaklaşımını genel hatlarıyla verebildiği için; Kruşçev'den ise, bu inşa evresinden ve siyasal düzenlemelere geçişle karakterize edilen döneme ilişkin yaklaşımın ilk akla gelen kişisel olması nedeniyle sözedilmekteydi.

Sırf özel sayıda yer alan Polonya ve DDR hakkındaki tanıtıcı yazılarında geçen ve bu ülkelerdeki «siyasal düşüncenin» değişmelerine tekabül ettiği açıkca belirtilen olgular bile Y. Sabuncu'nun bize «kolayca» yöneltiliği iddianın ne denli tutarsız, gayri ciddi olduğunu göstermeye yeterlidir.

Doğu Avrupa ülkeleri konusunda yapılan çeşitli inceleme-

ler, yorumlar bakımından Türklüye Sosyalist Hareketinin hayli geniş bir kaynak ve bilgi yoksunluğu içinde olduğu ortadadır. Bu bakımdan konunun, belli bir yapıyla da olsa ele alındığı bir «özel sayı» ne denli geniş bir dergi olarak düzenlenmiş olsa bile, ihtiyaca yetmeyecektir. Doğu Avrupa ülkelerindeki muhalefet hareketlerinin en ilgili değer olanlarından, özellikle R. Bahro, Haraszti gibi Marksist nitelikte olan eğilimlerden seçtiğimiz yazılardan oluşan bu sayı eksik bulunabilir ve şüphesiz bunlara eklenecek, eşdeğer ilgiçilikte çalışmalar vardır. Y. Sabuncu'nun, özellikle önemli bulunduğu bir çok çalışma reel-sosyalizmi şu veya bu biçimde eleştiren veya uygulamada değişik görüşler getiren kişilerin yazıları yer almadi diye talihsiz yorumlara girişmemesi gerekirdi. Yeri gelmişken belirtelim ki mektubunun başındaki «belirtme» anlamsızdır. Özel sayı zaten muhalefet, özellikle Marksist muhalefet hareketlerine ayrılmıştır. «Avrupa Komünizmi» adında, SSCB ve Doğu Avrupa'da varolan düzene muhalif bir anlayışı temsil etmesinden esnlenerek, Doğu Avrupa'daki aynı tür akımları da «Doğu Avrupa Komünizmi» adı altında tanımlamıştı. Özel sayının bu nitelikte olacağı bir önceki sayımızda da bildirilmişti. Bu yüzden Y. Sabuncu'nun bu sayıda Doğu Avrupa'daki geçerli anlayışı, onun iç mantığını anlatan yazılara neden yer vermediğimizi sorguması, bunu bir eksiklik olarak nitelenmesi anlamsızdır. ■

«50. YILINDA LAİKLİK» SEMPOZYUMUNUN ARDINDAN...

Atatürk Kültür Merkezi geçtiğimiz yıl sonunda (22-24 Aralık 1978) İstanbul İ.T.İ.A. ne bağlı Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyasal Tarih Kürsüsü tarafından düzenlenen, «50. Yılında Laiklik» konulu bir sempozyuma sahne oldu. Hıfızfetin kaldırılışının elincil yılına raslatılan bu sempozy-

umda, fazla ayrıntılara girilmeden birlikte, yarım yüzyıllık uygulama sonucunda «laiklik» ilkesinin, siyasal ve toplumsal hayatımızda yarattığı etkiler tartışıldı. Bu kısa özet yazısında, sempozyuma sunulan bildirilerle her oturumda yer alan tartışmaların önemli noktalarına değinilecek, ayrıca laiklik olgusuna ilişkin birkaç görüş dile getirilecektir.

Sempozyumun açılış konuşmasını, İstanbul İ.T.İ.A. Başkanı Prof. Dr. Orhan Oğuz yaptı. Daha sonra söz alan aynı akademisyeye bağlı Sosyal Bilimler Fakültesi Siyasal Tarih Kürsüsü Başkanı Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar, bildiri sunacak arkadaşların, laiklik ilkesi kabul edildiği tarihlere daha yeni doğmuş genç bilim adamları arasından seçilmesine özen gösterildiğini belirtti. Kaynar konuşmasında laikliği tanımlarken, «devlet faaliyetlerine din'in karıştırılmaması» biçiminde bir ifade kullandı. Sempozyumun daha sonraki oturumlarında cumhuriyet yönetiminin laiklik politikası tartışılken, bizdeki uygulamanın, din'i devlet faaliyetlerine karıştırmamanın yanı sıra, din'i tamamen devlet mekanizmasından dışına atmak yerine, ona belirli aygıtının içinde çok sınırlı bir yer vererek «denetim altında tutma» yönünde geliştiğini ortaya koydu.

Sempozyumun açılış oturumuna katılan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk verdiği söyleyede, cumhuriyet yönetiminin laiklik ilkesini «eksiksiz» bir biçimde gerçekleştirildiğini vurguladı. Korutürk, laikliğin din ile devlet işlerini birbirinden ayırma ve eğitimi laik ilkelere göre düzenleme konularında başarılı olduğunu kaydederek açıkladı. Laikliğin asla dinsizlik anlamına olmayacağına dikkati çeken Korutürk, asıl amacın din ve inanç özgürlüğünün sağlanması olduğunu belirtti. «Din ve inanç özgürlüğünün, verilebilecek çeşitli tanımlara göre, sınırları çok geniş tutulabilecek bir kavram olduğu göz önüne alınırsa, ülkemizde bu alanda gerçekten laik-

siksiz» bir uygulamanın geliştirilip geliştirilemediği bir tartışma konusu olabilir. Korutürk'ün ülkemizin güncel sorunlarına değinirken, yine bu söylevinde dinle getirdiği «din ve mezhep kavğalarının sakinliği» kaygısında ne denli haklı olduğu, bu sözlerin üzerinden 24 saat geçmeden patlak veren Kahramanmaraş olayları ile kanıtlandı, sanırım.

Laiklik konusunda ilk bildiriyi sunan Prof. Dr. Nusret Hızır, «Batı'da Laikliğin Gelişimini» bir dizi mantık içermeleriyle açıkladı. Sempozyumu izleyenlerin (bu arada benim de) mantık dalında bilgi düzeyimiz hayli düşük olduğu için, Hızır'ın bildirisinde ayrıntılı bilgi vermek pek mümkün değil. Yalnız, kaba hatlarıyla ve tarihi olgulardan hareket ederek, Batı'da laiklik ilkesinin gelişimini özetlemek yararlı olabilir.

Laiklik olgusu, monarşilerin ulusal kiliselerini kurarak iktidarlarını sağlamıştıkları anlamında, görece yeni, son birkaç yüzyılda ortaya çıkmış bir olgudur. Gerçekte «laik» kelimesi yunanca «laikos»dan gelir ve olumsuz anlamda bir işbölümü nü ifade eder: laik, ruhan olmayan, hatta «laik bir piskopos»tan söz etmek mümkünse, keşif olmayan, sıradan insan (ingilizcedeki «layman» karşılığı) demektir. Üstelik, «laik» sıfatı, insanlar için olduğu kadar bir kurum ya da eylem için de kullanılabilir. Laikliğin dinsizlik ya da din düşmanlığı ile bir ilişkisi yoktur. Aksine, laik kişi hayli dindar bir insan olabilir. Halbuki bugün laik kişi denince, daha çok din-dışı bir kişilik anlaşılıyor.

Toplumsal evrimin ilk aşamalarında, modern anlamında bir laiklik olgusuna rastlamak mümkün değildir. Çünkü ilkel toplum, toplumsal işbölümünün henüz ortaya çıkmadığı bir düzen içine. Böyle bir düzende, kabileler ya da kabileler arasındaki ilişkiler, üretim, aile, savaş, vasa ticaret (panayırlar v.b.) gibi tüm faaliyetler din kuralına göre düzenlenir. Tarih boyunca, toplum yapısında farklı kurumların

bellirlediği ölçüde, siyasal iktidar önce dini iktidardan ayrılmış, sonra hukuk sistemi (kanunlar, mahkemeler v.b.) bağımsızlığını kazanmış, daha sonra da düşünce ve ahlak kurumları birbirlerinden ayrılmıştır. Örneğin, Antik Çağda ticaretle zenginleşen İonya şehir devletlerinde ilk kez ortaya çıkan maddeci bir felsefe' doğa ve toplum olaylarını açıklarken («evrenin aslı nedir?» sorusuna cevap ararken) mitos'un geleneksel açıklamalarını terk ettiği zaman, din-dışı bir tutum benimsemiş oluyordu. Eski Yunan'da felsefelerin odak noktasına insanı alan Sofistler² de laik düşünceler üretmişlerdir.

Gelime tekantarlı dinlerin yaygını olan Hıristiyanlığa... Yer ve Göç devletinin haklarını ayıran Hıristiyanlık özünde laik bir öğretiler. Ancak, Hıristiyan cemaatlarını birleşerek Bizans İmparatorluğu ve Katolik Kilisesi şeklinde kurumlaşmasından sonra kilise iktidar sahibi olmuş, «teokratik» bir nitelik kazanmıştır. Ve bu değişim, Hıristiyanlığın ilk dönemleriyle kıyaslanmayacak ölçüde, dinin laiklikten uzaklaşmasına neden olmuştur. Yalnız burada Doğu ve Batı kiliselerinin ayrışmasından sonra, bu iki kilisenin geçirdiği farklı gelişimlere değinmek gerekir. Batı kilisesinin tarihinde önemli bir yer tutan, kilise-siyasal iktidar çekişmesi doğdu görülmüyor. Ortodoks kilisesi önce Bizans İmparatorluğu'na, daha sonraları ise Rus Çarlığı'na bağımlı kaldığı için farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Bu İmparatorlukların çok güçlü olmaları, din ve dünya işlerini ayırma hamlelerinin başarıya ulaşmasını engellemiştir.

Şimdi batıda kilise, siyasal iktidar ilişkilerinin gelişmesini tarihi olgulardan izleyelim. Roma İmparatoru Konstantin'in 324 yılında, kendini din işlerini başkanı sayarak ilk Hıristiyan genel konseyine başkanlık etmesi, daha sonraki İmparatorların piskopos seçimleriyle ilgilenecekleri ve kilise görevlilerini atama ya da onarından kilise görevlilerinin seçimlerini onaylama hak-